

Razgovarao Vedran Obućina

Križanić je svojom sudbinom pretkazao jednu perspektivu – nemogućnost da se ostvari ideal ujedinjenja crkava / Ideja sveslavenskog jedinstva kao političko rješenje u povijesti nije dala ni jedan pozitivan rezultat / Slavenski narodi danas nemaju što ponuditi svijetu za rješenje duhovnih i materijalnih problema / Ruski neoimperijalizam danas se gradi na težnjama preporoda carizma i sovjetizma pa je i Križanić aktualiziran kao jedan od temelja nove ruske mitologije koja želi obnoviti imperij / Ukrajinski grkokatolici s razočaranjem su primili ono što se na njih odnosi u nedavnoj deklaraciji pape Franje i moskovskog patrijarha Kirila, jer je tu očigledan moskovski rukopis i neprihvatanje unije

.....

Juraj Križanić, hrvatski pisac, jezikoslovac, političar, svećenik, ekumenist i zagovornik slavenskoga jedinstva, jedan je od mostova europskoga Zapada i Istoka. Iznimno nadaren idealist doživljavao je istodobno kao promicatelj europske teološke unije i slavenofil, ali je bio i odbacivan od glavnih kršćanskih i slavenskih središta 17. stoljeća. Nedavno objavljena knjiga u nakladi Matice hrvatske *Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije*, povod je razgovoru s autorom Jevgenijem Paščenkom, ukrajinskim i hrvatskim filologom i povjesničarom kulture s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Snimio Mirko Cvjetko

Gospodine Paščenko, znamo da je Križanić bio usmjeren prema Moskvi, o čemu postoji bogata literatura. Zašto vi pišete o njegovim vezama s Ukrajinom, kako je došlo do takve teme?

Tema Križanić pripada slavistici, kakva je postojala u dvama prošlim stoljećima. Ja sam započeo razmišljati o Križaniću kada se 1983. na 9. međunarodnom kongresu slavista u Kijevu obilježavala 300. obljetnica pogibije Jurja Križanića u bitci s Osmanlijama kod Beča 1683. Kao mladi znanstvenik akademskog instituta bio sam jedini kroatist u tadašnjoj Ukrajini. Vidio sam neku odgovornost da se uključim u hrvatsku problematiku. Tema na kongresu bila je definirana kao *Juraj Križanić i njegovo doba*. Kako sam bio zaokupljen barokom, privuklo me to doba. No u Ukrajini je barok bio prešućivan zbog sovjetske, u biti ruske ideologije, kao prozapadni izraz ukrajinske kulture. Morao sam otići u tadašnji Lenjingrad na konzultacije. Kada me tamo akademik Aleksandar Pančenko grubo upitao što novo ja mogu reći njemu i drugima, kao najkompetentnijima u struci, dobio sam krila. Činilo mi se da na svakom koraku vidim nešto novo u odnosu na obilnu literaturu o Križaniću, koja njega kao čovjeka baroka uglavnom nije vidjela, dok veze s Ukrajinom nisu uopće bile rasvijetljene. Na kongresu sam upoznao profesora Ivana Goluba, i tamo, kad sam mu s kijevskih brda pokazivao središte ukrajinskoga baroka – Kijevsku akademiju, najpoznatiji istraživač

Križanića darovao mi je osušen cvijet, ubran kod crkve gdje je Juraj bio pokršten. Bio je to svojevrsni blagoslov na putu za istinom o Križaniću iz ukrajinske vizure.

Zašto nitko nije pisao o Križanićevim vezama s Ukrajinom?

To je zanimljivo pitanje. Postojalo je uvjerenje da tema Križanića pripada ponajprije Rusiji jer je on u Rusiju putovao i ondje loše prošao. Ja sam želio pokazati da je Križanić od nastanka njegovih ideja do dramatičnoga finala – izrazito hrvatski čovjek, a njegova veza s Ukrajinom logična. Osim toga, u ruskom carističkom razdoblju ukrajinski je jezik bio zabranjen od strane imperijalne politike pa je takav odnos prema Križaniću i Ukrajini bio donekle shvatljiv. Veliki slavist Jagić to potvrđuje svojom monografijom o Križaniću gdje samo spominje Rutene, dakle grkokatolike, u Rimu, ali se čudi ukrajinizmima u njegovim obraćanjima Ukrajincima. Smatrao je da su Ukrajinci njemu unijeli te riječi, što, tvrdim, Križanić ne bi dopustio, nego je sam koristio riječi koji su odgovarali njegovim uvjerenjima o izvornosti slavenskog jezika. Dakle, u predsovjetskoj slavistici Ukrajina je glede problema Križanića minorizirana. Sovjetska znanost ispočetka ga je koristila kao potvrdu nužnosti bratskoga ujedinjenja slavenskih naroda, uz Rusiju naravno, ali onda je 1948. nadugo presjekla bratimljenje i kroatistiku koja ondje dugo nije ni postojala.

Predstavljate Križanića u kontekstu baroknoga vremena. Što ocrta Križanića kao „baroknoga čovjeka“?

Problem definiranja Križanića dijeli se u dva razdoblja – vrijeme njegova života i vrijeme tumačenja. Prvo se odnosi na 17. stoljeće, nakon kojeg ide stoljeće šutnje o njemu, sve dok se njegovi rukopisi postupno nisu otkrivali u Rusiji od sredine 19. stoljeća do danas. Stilski i svjetonazorski ta se razdoblja razlikuju i u svakom su proučavatelji iznosili o Križaniću definicije prema vlastitim uvjerenjima. Tako imamo Križanića kao slavenofila, panslavista, apologeta slavenskog zajedništva s Rusijom kao obveznim središtem; u sovjetsko doba bio je vatikanski agent, urotnik protiv *naše domovine*, a danas uz bezbroj ruskih oduševljenja imamo svakakvih uvjerenja, između ostalog i da je on latinski Srbin iz Dubrovnika, odnosno *naš*, Rus, začetnik niza ruskih struka i slično – sve do nedavne turističke reklame u Sibiru, gdje je živio u progonstvu. Križanića tijekom stoljeća prate dvije tendencije tumačenja – znanstvena i mitologiziranje – odnosno političko-ideološko prema potrebama vremena.

Koji je bio vaš pristup Križaniću?

Ključ za Križanića, po meni, leži u njegovu dobu, u njegovoj domovini i ponajprije u njegovoj osobitosti. To je čovjek barokne svijesti, sudbine, stilistike, dakle ne srednjega vijeka ili prosvjetiteljstva, kako su ga definirali neki ruski povjesničari. On nije bio sistematski sagledavan u ozračju hrvatskoga baroka, i to zato što nije bio pisac ili umjetnik u strogom smislu. Promatrao sam njegovu *Politiku* kao žanr, oko čega su uvijek postojale nedoumice, te sam ponudio tumačenje tog teksta u svjetlu barokne poetike. Međutim, postoji jedna zakonitost kod Križanića. Možemo ga svrstavati u određeni vremenski, stilski okvir da bismo ga pravilnije definirali, ali on se odlikuje snažnom individualnošću – svagdje je nekako poseban, u vremenu je i iznad njega, daleko je ispred svojega doba. Svojom sudbinom on je pretkazao jednu perspektivu – nemogućnost da se ostvari ideal ujedinjenja crkava, što je potvrdila i njegova sudbina u Moskvi.

Dakle, Križanićevo uvjerenje da je slavensko povezivanje moguće, njegov tzv. panslavizam, koji ga je cijelo vrijeme vodio, bio je utopija?

Križanićeva slavenska ideja barokni je slavizam, determiniran religijskim, političkim obilježjima 17. stoljeća. Definicije kao slavenofilstvo i panslavizam nastaju kasnije, imaju posve drugi sadržaj, i njihova primjena vodi zamagljivanju Križanićeve biti. Barokni slavizam bio je najviše izražen kod Hrvata i u određenoj mjeri kod Ukrajinaca. Kod drugih – ne. To je bila više mašta nego politička akcija. No u smislu ujedinjenja crkava podupirao ju je vrh Katoličke crkve. Ali na srednjoj razini postojala je ljubomora i nezainteresiranost za slavenstvo. Poljski magnati i crkvenjaci nisu se oduševljavali unijom Ukrajinaca s Rimom jer je to

ograničavalo njihovu ekspanziju na ukrajinske zemlje. Hrvatski entuzijast nije mogao tamo biti prihvaćen jer je zastupao ideje koje su imale obilježja Moskovijske, s kojom je Poljska bila u napetim vojnim odnosima. Zato je u Smoljensku doživio teška maltretiranja, poljski crkvenjaci nisu prihvatili njegove naume. Jedini koji su Križanića podupirali, s kojima se družio, bili su ukrajinski i bjeloruski grkokatolici, još u Rimu, gdje je studirala ta prozapadnjačka mladež. Od njih je Križanić saznavao o istočnim Slavenima. Upravo tamo, u vatrenim mladenačkim razgovorima, rađala se veličanstvena ideja europskoga zajedništva. Da, bila je to tipična društveno-politička utopija koja leži u temelju folklorne predodžbe prema modelu: u nesrećama je kriv vanjski neprijatelj, postoji čarobni štapić koje će sve riješiti, a bit će u ruci dobra snažna čarobnjaka, treba samo doći do njega, negdje tamo, na istoku. Križanić je krenuo u tu obećanu zemlju, ali nije se našao u bajci sa sretnim svršetkom, nego se sudario s realnošću – porazom.

Zašto su Križanića kao isusovca odbacivali poljski katolici, a prihvaćali su ga ukrajinski grkokatolici, pa i pravoslavci?

Kao mladić stekao je znanja u isusovačkim središtima, najboljima u ono doba što se tiče naobrazbe, ali nije stoga morao biti isusovac. Imao je istomišljenike kod zemljaka-isusovaca u Grazu, gdje je ojačao uvjerenja u mogućnost postizanja jedinstva kršćana, no nemamo potvrde da je pripadao tome redu. Jedan je izvor njegovih nadahnuća, zbog čega je stradao – njegov hrvatski patriotizam. Prvi je i glavni razlog njegove djelatnosti bol zbog sudbine domovine. Osmanlije su stigle gotovo do njegova rodnog Obrha, ugrožavajući njegov narod! Upravo ga je rodoljublje usmjerilo da traži pomoć za svoju zemlju. To je bit Križanića i zbog toga je stradao. U Rimu je imao potporu samo kod tajnika Kongregacije za propagandu vjere, ali Francesco Ingoli je umro, a Križanić je ondje imao istomišljenike samo kod ukrajinskih grkokatolika (unijata). Zašto bi se talijanski, njemački ili poljski crkvenjaci morali oduševljavati njegovim zanosom, tako maglovitim za njih, ali i nepoželjnim idejama poput slavenstva? To je bila izričito hrvatska ideja, a drugi, od Rima do Moskve, za to nisu imali sluha. Bio je prožet hrvatskim slavizmom i zato je morao naići na zid nepovjerenja. Zalagao se za crkvenu uniju, poduprtu samim vrhom crkve u Rimu, monarhom u Beču i kraljem u Poljskoj. Ukrajinski unijati bili su omiljeni u tom vrhu kao posrednici na putu prema pravoslavnome istoku, s kojim se Europa nadala uspostaviti dijalog. Križanićeva idejna konstrukcija u znatnoj se mjeri gradila na iskustvu tadašnje Ukrajine. No ideja slavenskoga konsolidiranja imala je izričito hrvatsko podrijetlo. Križanićev cilj bio je postići napredak u slavenskom svijetu, zaustaviti razjedinjenje. Utjelovljenje ideala gradio je na tadašnjem ukrajinskom iskustvu: pomirba crkava bila bi ostvarena putem unije koju su već primili Ukrajinci. U biti, ukrajinski grkokatolici i hrvatski rodoljub nastupali su kao avangarda europske kršćanske unije. Kad bi uspjeli ostvariti političku osovinu Rim–Moskva, svi bi bili na dobitku: Osmanlije bi doživjele snažan otpor, Hrvatska bi bila obranjena, Ukrajina bi postala dio Europe.

Danas se u Hrvatskoj malo zna o tome da je Hrvatska bila dugo vremena vodeća idejna zemlja slavenskoga jedinstva.

Da, hrvatski slavizam, dakle vjera u mogućnost napretka putem slavenskoga zajedništva, svojevrsni je fenomen karakterističan samo za hrvatsku društvenu misao. Neprekidno se izražava u stilskim epohama od renesanse pa nadalje. Kao mitologem pružio je nadahnuće brojnim piscima, ali kao političko rješenje nije dao ni jedan pozitivan rezultat. Slaveni su doživjeli posljednji poraz početkom 90-ih prošloga stoljeća, kada se ideja socijalizma, ruska u biti, srušila uz krvave posljedice koje traju do danas. Sada su u središtu drugi etnosi, ne vidim zasad jesu li slavenski narodi spremni i što bi to mogli ponuditi svijetu za rješenje duhovnih i materijalnih problema. Ruski neoimperijalizam gradi se na težnjama preporoda carizma i sovjetizma, ali to su ideološki mrtvaci koji mogu oduševiti možda neke na Balkanu, plodnome tlu za patrijarhalne ideale pravednoga vožda, bratstva–jedinstva i slično. Odjeke toga, nažalost, vidimo u određenim segmentima hrvatskoga društva koje se nikako ne može izvući iz 20. stoljeća, dugog, teškog i koje još traje u glavama nekih pristalica boljševizma. Međutim, slavenska tema je izričita vrlina hrvatske društvene misli. Pa bit Križanićevoga slavenstva proističe iz njegovog hrvatstva. Bio je začetnik europske

slavistike. Zato treba čuvati slavistiku kao značajan izraz hrvatskog identiteta, ali bez fetišiziranja slavenstva što vidimo u nekim sredinama gdje slavenstvo je samo instrument za povratak imperijalnog slavizmu.

Križanić je kao jezikoslovac nalazio iznimne sličnosti hrvatskog i ukrajinskog jezika te je uzimao ukrajinski oblik staroslavenskoga jezika kao osnovu za neki novi panslavenski jezični izričaj. Kako tumačite da je baš u Ukrajini i u ukrajinskom jeziku pronašao tu osnovu?

Ukrajina je bila u središtu pozornosti niza europskih država iz triju razloga. Kijevski crkveni poglavari prihvatili su u Brestu crkvenu uniju s Rimom 1596, ali je nastao raskol. Ukrajinski kozaci bili su poznati kao uspješni branitelji kršćanstva od Osmanlija; Bogdan Hmeljnyck'yj vodio je oslobodilački rat s Poljskom. U sintezi bizantske i katoličke tradicije nastao je ukrajinski barok, izraz ukrajinskog europeizma, nezamisliv tadašnjem svijetu istočne vjere. Da bi predstavio jezik svoje crkve, barokni intelektualac Smotryc'kyj priredio je gramatiku tog jezika. Sve to bilo je poznato u Rimu, odjeknulo je i kod Hrvata: u Gundulićevu *Osmanuoslikane* su i veličanstvene batalije ukrajinskoga kozaštva; Rimska crkva u širenju prema istoku odlučuje se za rutensku, ne i hrvatsku vrstu crkvenoslavenskog. Križanić je kao barokni rodoljub zabrinut za stanje jezika u Slavena i smatra da je izvorni onaj iz njegova zavičaja, uz jezik iz gramatike Smotryc'kog, kojega je visoko cijenio i u svojevrsnom dijalogu s njim piše dvije svoje gramatike. On stvara sintezu pravih, kako je smatrao, jezika s obilnom uporabom ukrajinskoga kao jezika srodnog hrvatskom, što, nažalost, dosad nije dovoljno zapaženo u filologiji.

Križanićeva *Politika* dala je svojevrsnu viziju Europe, uređene na temelju crkvenoga jedinstva i državne moći Moskve. Kakve odjeke imaju njegova promišljanja danas?

Za života u domovini Križanić nije bio posve prihvaćen, osim u intelektualnim krugovima. Poslije je naišao na veliko razumijevanje u Jagića, koji je o njemu napisao izvrsnu knjigu. Krleža se ugledao u Križanića moskovofilijom i ljubavlju prema tamošnjem vladaru, u Krležinu slučaju Lenjinu, ipak izbjegavši Sibir. Veličanstven spomenik Križaniću izgradio je Ivan Golub, zahvaljujući kojem su brojne činjenice i tumačenja ušli u znanost. U Ukrajini je Križanić jedva poznat, što zapaža Ivan Franko početkom 20. stoljeća, upozoravajući na sudbinu Hrvata koji je pozivajući Ukrajince na savez s Moskvom zaglavio u Sibiru. Ukrajinska slavistika uglavnom ga je prešućivala zbog kulta u ruskoj struci. Međutim, ukrajinska tema zastupljena je u cijelom Križanićevu životu: u mladosti se formirao u Rimu, družeći se s unijatima; kod pape omiljeni Mefodij Trelec'kyj bio mu je prva potpora; podupirali su ga kozaci na putu prema Moskvi, gdje se ugledao u kijevske intelektualce koji su barokizirali to zaostalo društvo; bio je neshvaćen, osumnjičen i na posljetku prognan u Sibir, kao i neki Ukrajinci s kojima se tamo družio i koji su ga čitali; pretpostavlja se da je zbog napetih odnosa s Poljacima bio u društvu kozaka, pozvanih na obranu Beča te je poginuo u njihovim redovima. Ruska znanost snažno je pridonijela proučavanju Križanića, uz opaske da je ipak katolik.

Kakva je danas percepcija njegovih političkih ideja?

Specifična je sadašnja percepcija u Rusiji. Križanić je tamo najviše citirano ime iz hrvatskoga književnog leksikona. Mene je zanimalo u kojoj mjeri s njim mogu spoznati osobitosti hrvatske društvene misli iz koje je proizišao. Ipak, njegovo hrvatstvo naglašavano je samo prigodom ponekih rusko-hrvatskih priredbi uz slavljenje njega kao primjer zajedništva. Prešućuje se da je Moskovića bila jedina koja je tako ponizila najvećega baroknog slavista, koji samo što nije umro na putu u Sibir. Samo su ga njegova snaga volje, intelekt i odanost idealima održali na životu. U sibirskim djelima nastupao je kao svjedok stanja u tom društvu, ali je i fantazirao, zato njegove misli moramo doživljavati kao stvaralaštvo prognanika koji se nadao da će biti uslišan i slavljen od cara, koji pak nije čuo za njega sve do smrti. Ruska znanstvena kohorta minulih stoljeća, koja je dala vrijedan doprinos razumijevanju Križanića, nestala je. Čini mi se da danas dominira površinski, ideologiziran pristup bez dubinske spoznaje. Razlog je u traganju za

nacionalnim mitom i možemo ustvrditi da je hrvatski barokni pisac aktualiziran u nastanku ruske nacionalne mitologije, uglavnom sa svrhom obnove imperija. Križanića citiraju brojni autori koji nisu kroatisti. *Politika* je na ruskom tiskana u luksuznim opremama, s cijenom u iznosu od nekoliko stotina dolara, s preporukom da je pročitaju tajkuni i nauče kako treba preporoditi domovinu. Između ostalih i ruski *skinheads* upućuju na Križanića ne bi li poduprli svoje ideje o štetnosti Zapada, a antiukrajinski tvrde da je Križanić bio protiv ukrajinske neovisnosti, da je osuđivao katolicizam i umro iz tuge za Moskvom, koju je, eto, napustio. Čak se moskovski izvori pozivaju na njegova zgražanja o rasprostranjenosti grijeha, čime oponiraju onima koji tvrde da je to došlo iz pokvarenoga Zapada i slično. Brojni autori smatraju Križanića utemeljiteljem ruskih struka – gospodarstva, prava, geopolitike... – ali ne spominju da je riječ o hrvatskom intelektualcu, koji je bio primoran maštati u Sibiru.

Koliko je grkokatoličanstvo, odnosno unijatstvo, temeljeno na Križanićevim idealima, danas prikladan način povezivanja katoličke i pravoslavne crkve?

Odgovor možemo vidjeti u deklaraciji nedavnoga sastanka rimskog i moskovskog crkvenog poglavara na Kubi. Ukrajini su baš tamo posvećena čak tri paragrafa, drugi se implicitno nadovezuju na problem crkvenih i političkih odnosa s Rusijom. Ukrajinski grkokatolici, ali i pravoslavci Kijevskoga patrijarhata (postoji i Moskovski) s razočaranjem su primili ono što se na njih odnosi, vidjevši u tome očigledni moskovski rukopis i neprihvatanje unije. Crkvena unija nastala je 1596, dakle prije moskovske ekspanzije na Ukrajinu. Unija je dovela do širenja baroka na pravoslavnu kulturu, za što su zaslužni ukrajinski pravoslavci. Bio je to izraz tradicionalnog ukrajinskog europeizma, uz pomno čuvanje vlastite srednjovjekovne tradicije iz doba kijevske državnosti. Nastala grkokatolička unija izazvala je anatemu od strane Grčke crkve, koja je u tome vidjela spletku Rima. S postupnim opadanjem važnosti Carigradske patrijaršije, Moskva sebe vidi središtem pravoslavlja, pa počinje potiskivati ukrajinsko. Kolonizirana Ukrajina u 18. i 19. stoljeću podvrgavana je rusificiranju, u čemu je kao instrument neprestano služila Ruska pravoslavna crkva. Grkokatolicizam je istjeran i održao se u podaustrijskoj Ukrajini.

Kako je SSSR gledao na grkokatolike?

Sovjetska ideologija tumačila je unijate kao izraz agresije Vatikana, pa je i Križanić doživio takve etikete. Suvremena Ukrajina vratila je grkokatolicima njihove crkve koje je oduzela moskovska crkva, koja je tako stvorila trajnu prepreku za dijalog između Rima i Moskve. Crkva u Moskvi nije osudila rusku agresiju na Ukrajinu, nazivajući to unutarnjim konfliktom. Ne prihvaća ni uniju, što je obilježeno u spomenutoj

deklaraciji: „Danas je očigledno da metoda ‘unijatizma’ prošlih stoljeća, koja je pretpostavljala dovođenje jedne općine u zajedništvo s drugom putem njezina odcjepljenja od vlastite crkve nije put za uspostavu zajedništva.“ Upravo zbog takvih uvjerenja Križanić je protjeran u Sibir, potvrđujući da su pristalice crkvenoga zajedništva osuđene na propast. Imao je razumijevanje samo kod Ukrajinaca koji i danas brane svoju neovisnost, težeći prema europskome zajedništvu. Mnogo je bilo nagađanja o razlozima njegova progonstva, smatram da je glavni – u njegovu hrvatstvu i odanosti katoličanstvu. Kada je morao odgovoriti na glavno pitanje tamošnje crkve: želi li se ponovno pokrstiti, dakle odreći se svoje crkve, rekao je da ne želi, ugledajući se na kijevske intelektualce koji to nisu zahtijevali. Zato je Križanić blizak Ukrajini. Zato je spomenik ukrajinskim kozacima u Beču također spomenik Križaniću.